

Тіхонов Г.М.,

кандидат військових наук, старший науковий співробітник, начальник кафедри менеджменту персоналу і підготовки військ (сил), Національний університет оборони України
(м. Київ, Україна)

Кир'янова О.В.,

кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри менеджменту персоналу і підготовки військ (сил), Національний університет оборони України
(м. Київ, Україна)

Тютюнник В.М.,

ад'юнкт кафедри менеджменту персоналу і підготовки військ (сил), Національний університет оборони України
(м. Київ, Україна)

ПРАВОВІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ САМОВІЛЬНОГО ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ ЧАСТИН ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ, НАСЛІДКИ ТА ВПЛИВ НА ОБОРОНОЗДАТНІСТЬ ДЕРЖАВИ

Самовільне залишення військової частини – одне з найпоширеніших порушень військової дисципліни в сучасних реаліях. Це негативне явище має глибокі правові, психологічні та соціальні наслідки. Сьогодні в умовах правового режиму воєнного стану це явище не тільки підриває моральний та бойовий дух підрозділів, а й безпосередньо загрожує національній безпеці нашої держави.

Метою цієї доповіді є аналіз основних правових положень та психологічних чинників, що призводять до СЗЧ, а також його наслідків для військовослужбовця, Сил оборони та держави.

Багато випадків СЗЧ є наслідком не лише особистого вибору, але й недостатньої психологічної підтримки, некомпетентного керівництва, жорстокого ставлення або порушення прав військовослужбовця. Часто правові оцінки не враховують глибину внутрішнього психологічного стану військовослужбовця. Це створює виклик для військового керівництва та

правоохоронної системи, які мають забезпечувати як дотримання статутного порядку та військової дисципліни, так і гуманність.

За умов відбиття агресії російської федерації та трансформації збройних сил ключовим підходом до ефективного управління військами має стати *людиноцентризм*, орієнтований не лише на виконання бойових завдань, а й на потреби, благополуччя та гідність військовослужбовця. Це не лише моральна вимога, а й нагальна потреба: турбота про військовослужбовця безпосередньо впливає на боєздатність військової частини, зменшення кількості випадків СЗЧ, боєздатність підрозділів та стійкість оборони в цілому.

На сьогодні у публічному доступі відсутня інформація про кількість військовослужбовців, які вчинили СЗЧ, а узагальненням статистичних даних займається Військова служба правопорядку разом з іншими правоохоронними органами. Незважаючи на закритість інформації про СЗЧ, відкриті джерела та спілкування з командирами і військовослужбовцями дають зрозуміти, що проблема існує і є досить масштабною.

З початку 2025 року Верховна Рада України “декриміналізувала” [1] випадки самовільного залишення військової частини та дезертирства, що сталося вперше. Так, військовослужбовець може уникнути кримінальної відповідальності та повернутися на службу, якщо добровільно звернеться із заявою до слідчого, прокурора, суду та за письмовою згодою командира. Після цього він повинен протягом трьох днів з'явитися в частину.

Військовослужбовець може обрати, куди повертатися – в попередню частину або в іншу, – але за згодою командирів обох підрозділів.

Існує думка, що командири та офіцери з психологічної підтримки не в захваті від таких законодавчих змін. Вони вважають, що декриміналізація спонукає військовослужбовців залишати службу. Усі вони відзначають, що кількість випадків СЗЧ у їхніх частинах істотно зросла з моменту ухвалення закону. Натомість можливості об'єктивно перевірити ці дані станом на сьогодні немає. Проте, зважаючи на принципи верховенства права, демократизму і гуманності, людиноцентричності, поваги до людини, її конституційних прав і свобод які задекларовані в “Стратегії залучення, розвитку та утримання людського капіталу в силах оборони України на період до 2027 року” [2], інших законодавчих та нормативно-правових документах [3], це дає можливість громадянам, що здійснили СЗЧ чи дезертирство перший раз і без обтяжуючих обставин, реабілітуватися і продовжити військову службу. У свою чергу, сили оборони отримують додаткове джерело відновлення укомплектованості військових організаційних структур людськими ресурсами.

Досліджуючи СЗЧ, критично важливо приділяти увагу не лише юридичним, а й соціально-психологічним аспектам. Зважаючи на складність та масовість проблеми, нині розробляються методи та шляхи подолання наслідків СЗЧ, разом з тим, досі немає ґрунтовних комплексних досліджень цієї проблеми і, відповідно, дієвих превентивних практик. Точкові анонімні опитування, приватні розмови з тими, хто пішов у СЗЧ, та командирами, дослідження публікацій військових експертів та журналістів, дозволяють нам

визначити найбільш поширені та вагомі соціально – психологічні причини СЗЧ.

“Фактор невідомості” - переважна більшість опитаних вказує на те, що найбільш вагомим чинником СЗЧ у зоні бойових дій є відсутність чітких термінів служби та неможливість демобілізації. У анонімних розмовах дехто з бійців порівнює службу із в’язницею, при цьому гірко жартуючи, що в’язням краще, адже вони мають чіткі терміни покарання, тоді як військовослужбовці не розуміють як довго і за якими правилами воюватимуть.

Така ситуація посилює гостру проблему *фізичного та морального виснаження* без можливості відновитися. Постійне перебування в умовах небезпеки, надмірне психологічне навантаження, емоційне вигорання, посттравматичний стресовий розлад, потребують належного психологічного розвантаження та кваліфікованого супроводу кризових консультантів (за прикладом НАТО).

Неможливість забезпечити внутрішню ротацію, тобто гарантовану черговість служби та ефективного відновлення, з одного боку, зумовлена об’єктивною обстановкою в зоні бойових дій та недоукомплектованістю бригад, а з іншого – призводить до масових СЗЧ. Відсутність вихідних, короткотривалі хаотичні відпустки, хронічна ментальна та фізична втома спричиняють імпульсивне бажання “просто піти”, яке перетворюється на нав’язливу ідею й завершується дезертирством або СЗЧ. Опитування тих, хто мав досвід СЗЧ і повернувся, свідчить про те, що багато хто в стані критичного емоційного та фізичного виснаження навіть не усвідомлював наслідків своїх дій для себе, побратимів, командира. Коректний та своєчасний комплекс превентивних дій та надання можливості для відновлення сприятимуть суттєвому зниженню СЗЧ.

Серед інших факторів, які підштовхнули до СЗЧ, опитані називають *сімейні обставини*, діапазон яких дуже широкий: від “просто дуже скучив за родиною, рік не бачив дітей” до “командир не відпустив на пологи до дружини, а я обіцяв, що обов’язково буду”.

Також респонденти вказують на непереборний “страх смерті” та панічні атаки, при чому як у новоприбулих, так і у досвідчених воїнів, які набули його внаслідок важких бойових дій, втрати побратимів або накопиченої психологічної напруги. Виникає супутній страх осоромитися перед побратимами або не виконати бойову задачу і одночасно неможливість зізнатися в цій проблемі, тоді єдиним виходом видається СЗЧ.

Негаразди зі здоров’ям, надання неякісної або недостатньої для відновлення медичною допомогою, ігнорування скарг та незадовільних медичних показників є однією з найбільш поширених причин неповернення військовослужбовців з лікарняного. СЗЧ здається єдиною можливістю дообстежитися та полікуватися, в тому числі власним коштом.

Так звана “задача 200”, тобто непрофесійні накази та конфлікти з командуванням також є однією з найпоширеніших причин СЗЧ. У приватних розмовах військовослужбовці масово говорять про відсутність дієвих механізмів захисту від агресії командира через висловлену незгоду. В умовах

прямих погроз та “завдання в один кінець” вони змушені вирішувати морально дилему: “Вми або стань злочинцем, тобто СЗЧ”.

Конфлікти всередині підрозділу, відсутність довіри та емоційного контакту з побратимами, зневіра щодо справедливого врегулювання суперечок також підштовхують до девіантної поведінки. В такому випадку СЗЧ ввижається єдиною можливістю потрапити в інший колектив.

В умовах посиленою мобілізації загострилася і потребує ретельного дослідження та дієвих інструментів впливу проблема *СЗЧ новоприбулих*, зумовлена браком мотивації, ціннісних основ та психологічною неготовністю захищати країну, невмінням подолати паніку та страх смерті, що своєю чергою підживлюються низькою навченістю, недостатнім рівнем внутрішньої дисципліни та військової етики.

Як показує практика, залякування і покарання, в тому числі кримінальна відповідальність, не приносять очікуваних результатів, відповідно на різних рівнях управління приходить усвідомлення потреби у впровадженні не лише реактивних, а й превентивних заходів. Для цього необхідно ґрунтовно розбиратися не лише із наслідками СЗЧ, а й з мотивами, особистісними чинниками, потребами та страхами військовослужбовців, які опиняються у групі ризику СЗЧ. Зауважимо, що СЗЧ має важкі наслідки не лише для самого військовослужбовця, а й для його оточення: деморалізація тих побратимів, хто залишився, втрата авторитету і навіть випадки самогубств для командирів, а також багатий матеріал для російської пропаганди.

Відповідно, запобігання СЗЧ має бути не каральним механізмом, а дієвою системною, комплексною спільною роботою стратегічного військового командування, командирів, військових психологів, юристів тощо.

Самовільне залишення військової частини – це не лише правопорушення, а й сигнал про серйозні внутрішні проблеми у військовому середовищі. Ефективна профілактика таких випадків вимагає комплексного підходу: поєднання юридичної відповідальності з психологічною підтримкою та створенням гідних умов служби. Забезпечення морального духу, довіри та підтримки особового складу є не менш важливим елементом обороноздатності, ніж зброя чи техніка.

Список використаних джерел:

1. Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про військовий обов'язок і військову службу” № 4197-ІХ від 09.01.2025 *Голос України*, 2025, № 10 (16.01.2025).

2. Наказ Міністерства оборони України від 26.12.2024 року №862 “Про затвердження Стратегії залучення, розвитку та утримання людського капіталу в силах оборони України на період до 2027 року”.

3. Наказ Міністерства оборони України від 27.10.2023 року №637 “Про затвердження Концепції військової кадрової політики в системі Міністерства оборони України на період до 2028 року”.